

Språkliga frågor är ett ofta återkommande tema i allmänhetens spalt. Är det inte finlandssvenskans eller finlandssvenskarnas vara eller icke vara man debatterar så är det språket i dagstidningarna eller språket i radio och TV. "Finns det verkligen ingen som kan göra någonting åt radiojournalisternas språk?" frågar upprörda röster ibland. Och vi kan ge lugnande besked: Det finns faktiskt en radiospråkvårdare.

I dagens Finland och då kanske framför allt i södra Finland är det omöjligt att undvika att bli påverkad av finskan, och även om vi gärna vill tro att vår finlandssvenska bara präglas av vissa ålderdomliga drag och vändningar som i grund och botten har svenskt ursprung, så är det inte längre så enkelt. Den innehåller i själva verket en hel del lånade finska element som vi själva inte lägger märke till, eftersom så många andra i vår omgivning använder samma formuleringar. Detta är en naturlig följd av att vi lever i en tvåspråkig, stundom nästan enspråkigt finsk miljö. Det är för mycket begärt att gemene man hela tiden skall iaktta sitt vardagsspråk och rensa ut sådant som slunkit in av naturliga skäl. Men är språket ens arbetsredskap stramas kraven till. Och arbetar man vid radio eller TV gäller det både språket och framförandet. Etermedierna har en oerhörd påverkningskraft när det gäller att ge nya uttryck och nybildningar snabb spridning. Det är ingen lätt uppgift för journalisterna som ständigt jagas av tiden att värja sig mot förrädiskt finskt inflytande och bemöda sig om en elegant och vital svenska, och samtidigt hålla sig à jour med fackliga termer och samhälleliga begrepp på svenska när stora delar av utgångsmaterialet är på finska och det i allmänhet är mer än tidskrävande att uppdriva specialister och fackmän som sitter inne med tillförlitliga insikter i terminologi på svenska i Finland.

I alla de nordiska länderna finns det språkvårdare som i någon form ägnar sig åt att hjälpa etermediejournalister att hålla språket i styr. Den som fått detta på sin lott på svenskt håll i Finland är Ulla Ådahl. Hon är deltidsanställd språkvårdare och ägnar sig uteslutande åt språket i radio och TV. Det är många arbetsuppgifter som skall få plats på Ullas halvdagsschema, och därför är hon hela tiden på språng mellan Byrån för svenska språket, Rundradions yrkesinstitut och de olika redaktionerna runt om i Svenskfinland. En stor del av tiden upptas av fortbildningskurser (för anställda vid Rundradion) som sorterar under Rundradions yrkesinstitut. I praktiken innebär detta för ögonblicket att de enskilda redaktionerna anordnar interna kurser i samråd med språkvårdaren. I samband med kurserna går man bl.a. igenom sådana program som redan gått ut i etern och diskuterar dem ingående. Det rör sig ofta om frågor i anknytning till balansen mellan språket, innehållet i sändningen och målgruppen. Man diskuterar disposition, ordval, begriplighet, ologiska konstruktioner, klichéer, kontaminationer, uttal, betoning, översättning, själva framförandet etc.

Enskilda redaktörer kan också ta kontakt med Ulla för att få råd i språkliga frågor eller för att få hjälp med att spåra upp eller rätta till språkliga svagheter eller egenheter. Vanligtvis gör Ulla då en analys av några av

redaktörens program. Hon vill då också om möjligt få tillgång till manuskripten. Personliga analyser av detta slag kan vara tidskrävande, men de ger ofta gott resultat, säger Ulla.

Ungefär varannan månad sänds ett språkbrev ut till redaktionerna. I detta kommenteras språket i sändningarna och språkfrågor av allmänt intresse diskuteras. Liknande språkbrev sänds ut i alla de nordiska länderna, och i stort sett tycks de språkliga problemen i radio och TV vara av samma typ i de olika länderna: man uppmärksamgör journalisterna på att de använder slitna fraser och modeord, påtalar felaktigt eller olämpligt uttal, diskuterar prepositionsbruket och felaktigt använda termer eller ut-

tryck osv. På många håll varnar man för inflytande från andra och mäktigare språk. Den finlandssvenska språkvårdaren varnar naturligtvis för finskt inflytande, den nynorske varnar för bokmålet, den färöiske varnar för danskan och den isländske varnar för allt främmande inflytande. Minoriteten försöker tappert hålla stand mot majoriteten. Representanterna för de stora centralnordiska språken svenska och norska lyfter varnande pekfingrar mot engelskan som i dessa tider smyger sig på alla språk, medan danskarna inte bara varnar för engelskan utan ibland också för det nordiska grannspråket i öst.

Vi har saxat språkfrågor ur språkbreven:

Byrån för svenska språket

Rundradion

Språkbrev 6/1985

I detta brev har jag valt att kommentera användningen av verbet

HAMNA

Då man vill uttrycka att någon oavsiktligt eller ofrivilligt kommer till ett ställe där han stannar en kortare eller längre tid, används ofta ordet hamna: hamna i diket, hamna i Rovaniemi.

Hamna kan också användas i abstrakta sammanhang: hamna i en svår situation, t.ex.

I dagligt tal i Finland hör man hamna användas i uttryck av typen 'hamna å (att) göra något'. Bakom uttrycket skymtar finskans joutua tekemään jotakin. Det är dock påfallande osvenskt att säga t.ex. på följande sätt (exemplen är avlyssnade både i program och i radiohusets korridorer): 'jag hamnade å sälja min bostad', 'när man hamnar å läsa flera böcker på en gång', 'jag tror jag hamnar å göra en juttu om Noppaaffären'.

Också i Svenskfinland är det många som reagerar negativt på detta uttrycks-sätt. Det skorrar t.o.m. i finlandssvenska öron. Om vi i talspråket accepterar en sådan osvensk användning av hamna, är risken stor att den kopieras från talet till skriften. Vi skall alltså gardera oss, och inte ens i vårt spontana talspråk tolerera en sådan överföring från finskan. Det är inte svårt att ersätta 'hamna å (att)' på lämpligt sätt, t.ex. med bli tvungen att, måste, få lov att eller få i uppgift att: jag måste sälja min bostad, när man är tvungen att läsa flera böcker på en gång, jag tror jag får lov att göra en grej om Noppaaffären.

Följande uttryckstyp har jag flera gånger hört i etern: att någon hamnar ut för något, t.ex. en olycka. Speciellt starkt reagerade jag då jag hörde uttrycket härom veckan i ett TV-program för barn. Det är särskilt olyckligt när det används i barnprogrammen. Våra barn behöver goda språkliga förebilder, inte minst i TV och radio. Glöm alltså inte att det heter att råka ut för något, att råka ut för en olycka.

Finskans "arvokisa, arvokilpailu" har lett till ett märkligt översättningsord, "värde tävling". Under vinterns lopp har än den ena, än den andra "värde tävlingen" anordnats. Men ett sådant ord existerar inte i svenskan. Det finns knappast heller något större behov att översätta "arvo-". Är det fråga om större internationella evenemang, finska mästerskap, europacuper, världsmästerskap och liknande blir tävlingarna knappast "värdefullare" om de kallas "värde tävlingar" - ett ord som dessutom inte förstås av lyssnarna.

På en redaktionsträff lovade jag i mitt språkbrev kommentera en del klassiska finlandismer. I detta brev har jag valt att ta upp verben

SÖKA, HÄMTA och FÖRA

De flesta redaktörer (åtminstone i Helsingfors) 'söker ett band från hyllan', då de går efter eller hämtar ett band från hyllan. Ofta hör man dem också be någon 'hämta ett band till redaktionen', då de önskar att någon kommer med eller har med sig ett band till redaktionen. 'För bandet till XX' (pro gå med/ta med dig bandet till XX) är ett mycket vanligt uttryckssätt.

I finlandssvenskan används verben söka, hämta och föra på ett för rikssvenskan främmande sätt. Bakgrunden till det finlandssvenska språkbruket är här som i så många andra fall finskan, närmare bestämt de finska verben viedä, tuoda och hakea. De har alla ett betydelsefält som inte har någon exakt motsvarighet på svenska, men utvecklingen framför allt i Helsingfors-svenskt språkbruk har lett till att många använder föra i betydelsen 'viedä', hämta i betydelsen 'tuoda' och, för att fylla luckan efter hämta, söka i betydelsen 'hakea'.

Mest stötande för de flesta finlandssvenskar, i synnerhet utanför Storhelsingfors, är utan tvekan användningen av söka i betydelsen hämta, gå efter. Söka skall alltid innebära ett letande, och söker man ett band så innebär det alltså att det är försvunnet eller borttappat på något vis.

Den allmänt svenska innebörden av verbet hämta implicerar en rörelse i två riktningar. Om jag säger, att jag skall hämta ett band från hyllan, innebär det alltså att jag går efter bandet och återvänder med det. Om jag säger, att 'han hämtar bandet med sig' eller att 'han kommer att hämta bandet till mig', sker rörelsen bara i en riktning. Vi bör undvika denna användning av hämta, eftersom inte bara rikssvenskar utan också många finlandssvenskar uppfattar ordet i dess allsvenska betydelse. Säg alltså t.ex. han har/tar med sig bandet.

När det gäller föra är vi på språkbyrån beredda att acceptera ett språkbruk som i vissa fall avviker från det rikssvenska. Det är knappast lönt att kämpa emot att man i spontant tal säger, att man för bandet till XX. Men i planerat tal bör man vara medveten om de allsvenska uttryckssätten. Det känns ju inte alls främmande för oss att säga, att vi går med banden eller har/tar banden med oss till XX.

□ □ □

Finskpåverkad är prepositionen i följande konstruktion (telegram i radion 12.11):

'... då J-M J går på pension'.

... då J-M J går i pension bör det heta.

□ □ □

SKILLNADEN MELLAN UTELÄMNA OCH UTLÄMNA

behöver jag påminna om. Det är precis fem år sedan senast ...

Ordet utelämna betyder 'inte ta med, utesluta, hoppa över, förbigå' och liknande. Vi kan använda det i meningar som han hade utelämnat ord och hela meningar, försök att berätta historien utan att utelämna något, vittnet utelämnade vissa viktiga uppgifter.

Ordet utlämna har ett par olika betydelser. Först och främst innebörden 'lämna från sig, distribuera, utdela'. Ex: biljetterna utlämnas i kassen, drycker utlämnas mot uppvisande av kupong. Ett specialfall av den här betydelsen är 'överlämna flykting eller förbrytare till myndigheter i hemlandet': regimen försökte få de politiska flyktingarna utlämnade, den svenska regeringen beslöt att utlämna honom till Turkiet. I våra nyhetssändningar är den här användningen av ordet utlämna mycket vanlig.

Inte bara flyktingar och förbrytare kan utlämnas. Det kan vara fråga om upplysningar, fakta, förhållanden. Utlämna betyder då närmast 'ypa, omtala, avslöja' och sådant. Ex: hon vägrade att utlämna sina formler till militärerna, spionen hade utlämnat några oerhört viktiga dokument.

Slutligen kan utlämna ha en mer bildlig betydelse 'lämna utan skydd, blottatälla, uttälla till allmänt beskådande'. Här förekommer det mest som perfekt particip. I den nya, stora ordboken Svensk ordbok finns följande exempelsamling: han stod mitt på golvet, utlämnad åt alla blickar, utlämnad åt offentligheten, hon kände sig övergiven och utlämnad, hon var utlämnad till dem på nåd och onåd, utlämnad åt sig själv.

DU, DET BLIR 2 MINUTER FÖR LÅNGT!

UTELÄMNA DEN UTLÄMNADE SOM KÄNNER SIG UTLÄMNAD!

UTTALSREKOMMENDATIONER I KORTHET

Bo Andersin	ljudtekniker på Riksradiön i Umeå. Efternamnet uttalas /andersin/
Ann-Madeleine Gelotte	författarinna. Efternamnet uttalas /sjeløtt/
Guernica	ort i Spanien. Uttal: gerrniska

SAGT I RADIO

"Denne kvinnen har hitpotens" (om Tina Turner)".

"... det är en stilla nåd att bedja om".

Schlüter m.fl.

Statsministerens efternavn bliver undertiden udtalt med tysk sch-lyd. Det er der ingensomhelst grund til. Der er blandt danske efternavne mange af tysk oprindelse, de fleste af dem er temmelig gamle, og der har dannet sig en fast dansk tradition i udtalen af dem. Det hele bliver en lille smule ekstra problematisk af, at vi i øvrigt kun i hjemlige ord kan bruge en sch-udtale i de negativt ladede schludder (=sludder), schkvadderhovede, schluppert (=sluppert) og schlyngel. Jeg beklager på det danske sprogs vegne og håber, I vil skåne lytterne for uvedkommende associationer.

Defaltisme, defaltist og defaltistisk skal ikke udtales som det blev gjort i Radioavisen 9.2.87. Det er et fransk ord, og den korrekte udtale er med -fæ-: defætisme osv.

S eller blive?

Der bruges for meget s-passiv i DR: mødet holdtes i går aftes - barnet hentedes fra skole af forældrene - ...inden broen repareres. Det er dels meget skriftsprogligt, dels for svensk. Hellere blev holdt, blev hentet, bliver repareret. Særlig forstyrrende er det i et eksempel som "...hvis der ikke findes en løsning på problemerne i Marmorilikminen" (RA 3.6.86). Findes betyder næsten altid "eksisterer" (det bedste der findes); her burde det have været bliver fundet.

Sproglig blodskam

Dette lidet smukke udtryk anvendte litteraten Kaj Friis Møller om svenske og norske lån i dansk sprog. Han mente, at den sproglige udveksling mellem broder- og søsterfolk resulterede i misfostre. Selv en aktiv nordist må indrømme, at adskillige (men ikke alle) lån netop nordfra virker uheldige. En medarbejder har anholdt brugen af tiltag, ret så (= temmelig), selvsagt, ganske mange og på vegne af. Der er ikke noget at sige disse ord og udtryk på. Bortset fra, at de irriterer mange.

Påvirkninger fra engelsk opstår naturligvis særlig let hos medarbejdere i USA eller England. I forbindelse med Gorbatsjovs mellemlanding i England blev det i RA 7/12 fremført, at den engelske premierminister havde markeret sin position internationalt som "medspiller i sin egen ret". Det udtryk er ikke dansk.

ORÐAFAR

FÄRÖARNA

"tað er upp til tín"

Máliskur, ið hava rót í enskum, stinga seg upp av og á og gerast móti; eitt nú henda, ið lítið man vera vert at livga: "Tað er upp til tín", enskt "it's up to you". Á føroyskum kundu vit heldur sagt: "Tað stendur til tín" ella "tað veldst um teg".

Fyrirsetingarorð

Danska áriníð er serliga sterkt í fyrirsetingarorðum. Tað sæst og hoyrist iðuliga, at fólk "undrast yvir" okkurt (danskt: undre sig over ngt.) í staðin fyri at undrast á okkurt, "teinkja yvir" í staðin fyri at hugsa um. - "Hon risti á høvðinum" er tikið beint úr danskum: "rystede på hovedet". Á føroyskum høvdu vit sagt: "risti við høvðinum".

TUNGU
-TAK

Húsblað
Ríkisútvarpsins,
vettvangur umræðna
um málfar.

ISLAND

Ekki "*draga til baka", heldur taka aftur tillögu, taka aftur orð sín, breyta ákvörðun sinni.

Ekki "*gefa til kynna", heldur gefa í skyn, láta í ljós.

Ekki "*London", heldur Lundúnir (kvk.ft.), Lundúnaborg.

Ekki "*klukkan er tíu mínútur í tólf", heldur klukkuna vantar tíu mínútur í tólf, klukkan á eftir tíu mínútur í tólf eða klukkan er tíu mínútur gengin í tólf, tíu mínútur yfir ellefu eftir því hvort átt er við.

TIL MEDARBEIDARAR I NORSK RIKSKRINGKASTING

KVINNER OG MENN

konkurrerer på ski og på skøyter. Eit par medarbeidarar tala ved årsskiftet om resultat 15 km herrar.

Kva dei seier på bokmål, får verta deira sak. Men "damer" og "herrar" bør ikkje gå langrenn - på nynorsk! (Personleg har eg liksom vandt for å tru at "herrar" kan gå så skrekkeleg fort på Landsem-ski....)

OPPLEVER DU?

Opplever du at lærarutdanninga er i krise?

Opplever departementet situasjonen som kritisk?

Ordet oppleva er i ferd med å verta mishandla i hel. Som journalist vinn du på å ikkje bruka ordet - viss det du eigentleg har i tankane er meina, tykkja, synast, tru.

PREPOSISJONAR

er små ord, men dei steller til store vanskar.

Slik er det i alle språk som nyttar preposisjonar, så me norske språkbrukarar står ikkje i noka særstilling. Om det kan vera til trøyst. Du legg fram utkast til ein plan, men legg fram forslag om ein plan.

PROFILEN

"Profilar veks ikkje på tre i dagens fotball" (sportskommentar). Lat meg berre seia dette: Det er, faktisk, heilt sant som det er sagt - "profilar veks ikkje på tre"....

TIL MEDARBEIDERE I NORSK RIKSKRINGKASTING

Jeg hadde et langvarig forhold til en dame som sprakk, ble det sagt i et radiointervju i november.

Det var da svært, tenkte jeg og spisset ører. Men jeg forstod snart at det ikke var så ille som jeg trodde. Det dreide seg nemlig om noe så dagligdags som oppløsning av et kjærlighetsforhold. Sånt kan være leit nok, men en sprekker ikke av det.

- Pass i alle fall på relativordet som.

- Også jeg ble sur da Notabene-redaksjonen dagen etter opptil flere ganger brukte uttrykket i Island. Om jeg har nevnt før at det heter på Island? Tja.....

- Så til noe annet.

En annen behjerttet lytter (denne gang en temperamentsfull kvinne fra Bergen) ringer og fører en kjeft som om vi var på moen. Hun gir meg skylda for både det ene og det andre, og før vi legger på, roper hun inn i røret at det heter henstille til noen å gjøre noe. Hun forlanger at jeg skal banke det inn i de tåkete hodene på programsekretærene i NRK.

Nå er det sant å si en mislig sak å lære folk noe ved å "banke det inn i hodet på dem". Slik idelig banking i pedagogisk øyemed kommer nemlig nesten uunngåelig til å virke som en lokalbedøvelse som setter tenkningen ut av funksjon og gjør tåkete hoder enda mer tåkete. Men jeg skjønner Bergens-lytterens gode hensikt, og jeg forsøker gjerne å overtale dere alle til å si henstille til noen å gjøre noe. Putt ikke inn noe om i den frasen!